

การอนุรักษ์จัดเก็บคัมภีร์ใบลานภาคกลางของประเทศไทย

Conservation and Storage of Palm Leaf Manuscripts in the Central Region of Thailand

วัฒนา พึงชื่น^๑

Watana Puengchuen

Received: 4 October 2023

Revised: 15 December 2023

Accepted: 15 December 2023

บทคัดย่อ

การอนุรักษ์สืบสานมรดกภูมิปัญญาของบรรพชนเป็นภารกิจสำคัญของกรมศิลปากร น้อมนำกระแสพระราชดำริสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร พระราชทานเป็นคำขวัญวันอนุรักษ์มรดกไทยว่า “การรักษา มรดกทางศิลปวัฒนธรรม ย่อมเป็นการรักษาชาติ” มาเป็นหลักชัยในการดำเนินงาน ดังนั้น การอนุรักษ์จัดเก็บเอกสารโบราณประเภทคัมภีร์ใบลานจึงเป็นหน้าที่สำคัญและภารกิจนี้อยู่ในความรับผิดชอบของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก เป็นหน่วยงานระดับกลุ่มภายใต้บังคับบัญชาของสำนักหอสมุดแห่งชาติ มีหน้าที่ในการดูแลรักษาและจัดเก็บเอกสารโบราณประเภทคัมภีร์ใบลานซึ่งตกค้างอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งตามวัดทั่วประเทศ ปรากฏว่ามีคัมภีร์ใบลานอยู่อีกเป็นจำนวนมากภายหลังจากที่คนไทยลดความนิยมในการสร้างคัมภีร์ใบลานถวายวัดเพื่อสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา เนื่องจากการสร้างพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์อักษรไทยขึ้นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา

ประมาณการว่า คัมภีร์ใบลานที่หลงเหลือเป็นวัตถุโบราณตกค้างอยู่ตามวัดต่าง ๆ ในพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทย มีอยู่ถึง ๑๘๐,๐๐๐ รายการ (ผูก) สืบกว่าปีที่ผ่านมามาจนถึงปัจจุบัน ได้ดำเนินการจัดระบบคัมภีร์ใบลานตามวัดต่าง ๆ ในภาคกลางของประเทศไทย ไม่ต่ำกว่า ๓๐ วัด ใน ๑๕ จังหวัด ถึงอย่างนั้นก็ตาม คัมภีร์ใบลานเป็นส่วนน้อยจากการประมาณการไว้เท่านี้ที่ได้รับการดูแลรักษาจัดเก็บอย่างเป็นระบบเพื่อการสืบค้น คิดเป็นหนึ่งในสามของจำนวนคัมภีร์ที่คาดว่าจะมีอยู่ทั้งหมดในภาคกลาง หรือประมาณร้อยละ ๓๐ ที่จัดเก็บอย่างเป็นระบบตามหลักวิชาการ ส่วนที่เหลือยังต้องสืบสานภารกิจต่อไป

คำสำคัญ : คัมภีร์ใบลาน, การอนุรักษ์

^๑ นักภาษาโบราณชำนาญการพิเศษ กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร อีเมล : watana.p11@gmail.com

Abstract

Conserving and inheriting on the wisdom heritage of the ancestors is the important mission of the Fine Arts Department based on the stream of royal speeches of Her Royal Highness Princess Maha Chakri Sirindhorn that preserving cultural heritage is the preservation of the nation. Therefore, the conservation and storage of ancient palm leaf manuscripts in their original form is an important duty under the responsibility of the National Library of Thailand.

The Hand Writing Inscription Group is a sub-division under the supervision of the National Library of Thailand, which is responsible for preserving and storing ancient documents in the form of palm leaf manuscripts that remain in various places, especially in temples all over the country. There are still many palm leaf manuscripts appearing after Thai people decreased the popularity of making palm leaf manuscripts offering to the temples in order to continue the perpetuation of Buddhism. This is due to the creation of the first Thai script edition of the Tripitaka in the reign of King Rama V.

There are up to 180,000 palm-leaf manuscripts remaining as ancient objects left in various temples in the central region of Thailand. We have organized a system of storage of palm leaf manuscripts in at least 30 temples in 15 provinces, in the central region of Thailand over the past ten years until present. However, there is only a small fraction of manuscripts from the estimation that has been maintained and stored systematically for searching. This accounted for one-third of the total number of palm leaf manuscripts expected to exist in the central region or approximately 30 percent that were systematically stored according to academic principles. As for the rest of the palm leaf manuscripts, they are still on the conservation and storage process.

Keyword: Palm-leaf manuscripts, Conservation

ความนำ

ภาพที่ ๑ การอนุรักษ์จัดเก็บคัมภีร์ใบลานตามหลักวิชาการ

การสำรวจรวบรวมคัมภีร์ใบลานตามวัดต่าง ๆ มีวัตถุประสงค์เบื้องต้นเพื่อเก็บรักษาให้พ้นอันตรายจากการเสื่อมสภาพโดยธรรมชาติและโดยฝีมือมนุษย์ ยึดอายุคัมภีร์ให้ยาวนาน อันเป็นการสืบต่อมรดกภูมิปัญญาทรงคุณค่า เมื่อคัมภีร์มีสภาพปลอดภัยจากเหตุเสื่อมสลายต่าง ๆ แล้ว จึงทำการจัดเก็บอย่างเป็นระบบตามหลักวิชาการ เพื่อต่อยอดสร้างสรรค์เป็นแหล่งแลกเปลี่ยนเรียนรู้ต่อไป

ภาพที่ ๒ สภาพคัมภีร์ใบลานเก่าที่ต้องดำเนินการอนุรักษ์จัดเก็บตามขั้นตอน

การจัดเก็บคัมภีร์ใบลานตามหลักวิชาการ กล่าวคือ การสำรวจ อนุรักษ์ ทำทะเบียน และจัดเก็บอย่างเป็นระบบ ตลอดจนการเข้าถึงคัมภีร์ใบลาน เพื่อการศึกษา ค้นคว้า ต่อยอด สร้างสรรค์ เมื่อกล่าวถึงกระบวนการในการจัดเก็บคัมภีร์ใบลานตามหลักวิชาการอย่างเป็นระบบมี ๓ ขั้นตอน ได้แก่

๑. ขั้นเตรียมการ สำรวจปริมาณงานและทำแผนปฏิบัติงาน
๒. ขั้นปฏิบัติการ คัดแยกอักษร-ภาษา จัดหมวดหมู่ ชื่อเรื่อง ลงทะเบียน
๓. ขั้นหลังปฏิบัติการ หอสมุดจัดเก็บคัมภีร์ใบลานอย่างเป็นระบบตามลำดับทะเบียน ทำบัญชีชื่อเรื่อง เพื่อให้บริการศึกษา ค้นคว้า

แหล่งคัมภีร์ใบลานที่ได้รับการจัดระบบแล้วหรือไม่รับการจัดเก็บอย่างถูกต้องตามหลักวิชาการแล้วนั้น ส่วนใหญ่จะอยู่ที่วัด เพราะวัดเป็นศูนย์กลางของการศึกษาในอดีตอย่างยาวนาน เป็นสถานที่สร้างคัมภีร์

โบราณและสถานที่เรียนศิลปวิทยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรียนพระพุทธศาสนาจากคัมภีร์ใบลาน กล่าวได้ว่าเป็นศูนย์รวมของการถวายนคัมภีร์ใบลานที่เรียกว่าสร้างคัมภีร์ใบลานถวายไว้ในพระพุทธศาสนา ถือกันว่าได้บุญกุศลอย่างมหาศาลจนถึงพระนิพพาน ถึงกับมีคำปรารภเป็นภาษาบาลีว่า “นิพพานปัจจโย โหตุอนาคตเต กาเล” แปลความว่า “ขอเป็นปัจจัยแห่งพระนิพพาน ในอนาคตกาลเบื้องหน้าโน้นเถิด”

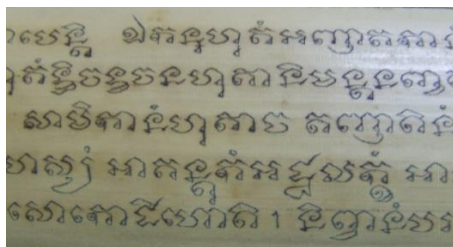

ภาพที่ ๓ อ่านวิเคราะห์ชื่อเรื่อง จัดหมวดหมู่ ตามสายพระไตรปิฎก

ปริมาณคัมภีร์ใบลานในภาคกลาง

ภาคกลางของประเทศไทย มีแหล่งจัดเก็บคัมภีร์ใบลานอยู่ตามวัดต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก กรมศิลปากร โดยกลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ ได้ดำเนินการจัดเก็บอย่างเป็นระบบแล้ว พร้อมให้บริการเพื่อการศึกษา ค้นคว้า โดยมีบัญชีรายชื่อคัมภีร์ใบลานเก็บไว้ที่วัดและที่สำนักหอสมุดแห่งชาติด้วยเช่นกัน เพื่อสามารถสืบค้นได้ทั้งสองแห่ง

คัมภีร์ใบลานตามวัดต่าง ๆ ในพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทย โดยจัดแบ่งระบบสี่ภาค (รวมภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวันตก) ประมาณการว่ามีอยู่ถึง ๑๘๐,๐๐๐ รายการ (ผูก) ข้อมูลการจัดเก็บคัมภีร์ใบลาน ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๔๘ จนถึงปี พ.ศ. ๒๕๖๓ เป็นเวลา ๑๕ ปี ได้ดำเนินการจัดระบบคัมภีร์ใบลานตามวัดต่าง ๆ ในภาคกลางของประเทศไทย ไม่ต่ำกว่า ๓๐ วัด ใน ๑๕ จังหวัด ถึงอย่างนั้นก็ตาม คัมภีร์ใบลานเป็นส่วนน้อยจากการประมาณการไว้เท่านั้น ที่ได้รับการดูแลรักษาจัดเก็บอย่างเป็นระบบเพื่อการสืบค้น คิดเป็นหนึ่งในสามของจำนวนคัมภีร์ที่คาดว่าจะมีอยู่ทั้งหมดในภาคกลาง หรือประมาณร้อยละ ๓๐ ที่จัดเก็บอย่างเป็นระบบตามหลักวิชาการ ส่วนที่เหลือยังต้องสืบสานภารกิจต่อไป

ภาพที่ ๔ พื้นที่ภาคกลางของประเทศไทย ส่วนใหญ่พบคัมภีร์ใบลานอักษรขอม

วัดต่าง ๆ ซึ่งเป็นแหล่งเอกสารโบราณที่จัดเก็บคัมภีร์ใบลานอย่างเป็นระบบถือเป็นวัดต้นแบบในพื้นที่ภาคกลาง มีเป็นจำนวนมากสามารถจำแนกตามจังหวัดได้ดังนี้

จังหวัดกำแพงเพชร ซึ่งตั้งอยู่ภาคกลางตอนบน ได้แก่ วัดพระบรมธาตุ วัดคูยาง วัดเสด็จ วัดบางวัดปราสาท มีคัมภีร์ใบลานประมาณ ๕,๐๐๐ รายการ วัดเหล่านี้บางวัดจัดแสดงในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ภายในชุมชน พร้อมทั้งเปิดให้บริการศึกษาข้อมูลทางวิชาการด้วย

จังหวัดสระบุรี ได้แก่ วัดต้นตาล วัดสมุหประดิษฐาราม วัดท่าช้างเหนือ มีประมาณ ๔,๕๐๐ รายการ จังหวัดสุพรรณบุรี ได้แก่ วัดสามชุก วัดทุ่งอุทุมพร วัดโพธิ์ค้อย วัดประตูลำ เป็นต้น มีประมาณ ๔,๐๐๐ รายการ

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ได้แก่ วัดพนัญเชิงวรวิหาร วัดนิเวศธรรมประวัติ มีประมาณ ๓,๐๐๐ รายการ

จังหวัดชัยนาท ได้แก่ วัดอินทาราม หรือวัดตลก มีประมาณ ๒,๐๐๐ รายการ

จังหวัดจันทบุรี ได้แก่ วัดบ่อพุ มีประมาณ ๗๐๐ รายการ

ข้อมูลดังกล่าวเป็นการจัดทำทะเบียนที่มีบัญชีรายชื่อคัมภีร์ใบลานเป็นหลักฐานชัดเจน แต่มีวัดจำนวนหนึ่งซึ่งดำเนินการสำรวจแล้ว ปรากฏข้อมูลบันทึกว่า “ไม่พบคัมภีร์” การสำรวจแล้วไม่พบคัมภีร์มิได้หมายความว่า ในวัดนั้นไม่มีคัมภีร์ ความหมายที่แท้จริงมีปัจจัยหลายอย่างที่ทำให้ไม่พบคัมภีร์ เช่น เจ้าอาวาสอนุญาตให้สำรวจในขอบเขตเฉพาะพื้นที่บางส่วนของวัดเท่านั้น หรือเจ้าอาวาสไม่อยู่วัด ผู้ให้ข้อมูลไม่ทราบข้อมูลที่แท้จริง หรือระยะเวลาในการสำรวจ ณ ช่วงเวลานั้น คัมภีร์ถูกเก็บอย่างมิดชิด เช่น ถูกใบกปูนอยู่ใต้หอรบขัง เป็นต้น

ภาพที่ ๕ เขียนข้อมูลลงเขปด้านนอกแล้ว ห่อ มัด จัดเก็บ ต่อไป

ปริมาณคัมภีร์ใบลานในกรุงเทพมหานคร

กรุงเทพมหานคร มีวัดเก่าแก่สมัยรัตนโกสินทร์จำนวนมาก เป็นแหล่งเก็บสะสมตำราคัมภีร์ใบลานสำหรับศึกษาพระพุทธศาสนา โดยจารด้วยอักษรขอม กาลเวลาผ่านไปหลังรัชกาลที่ ๕ ประเทศไทยมีพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์อักษรไทยขึ้นใช้เป็นครั้งแรก ทำให้คนไทยเลือกอ่านพระไตรปิฎกอักษรไทยมากขึ้น พระไตรปิฎกฉบับคัมภีร์ใบลานอักษรขอมมีคนอ่านน้อยลง ในที่สุดผู้ที่อ่านพระไตรปิฎกอักษรขอมในคัมภีร์ใบลานแทบจะไม่มีอีกต่อไป คัมภีร์เหล่านั้นจึงตกค้างอยู่ตามวัดสำคัญ ๆ กรมศิลปากร ทำการจัดเก็บอย่างเป็นระบบเพื่อการศึกษา ค้นคว้าในแง่มุมทางประวัติศาสตร์ สังคม อักษรวิทยา อักษร-ภาษา

และศาสนา รวมทั้งการปริวรรตคัดถ่ายถอดอักษรโบราณตามมาตรฐานสากล เพื่อรักษาหลักคำสอนให้ตรงตามพระพุทธพจน์ วัดต่าง ๆ เหล่านั้น ได้แก่

วัดบวรนิเวศวิหาร มีคัมภีร์ใบลานประมาณ ๑๔,๐๐๐ รายการ

วัดสุทัศนเทพวราราม มีประมาณ ๗,๐๐๐ รายการ

วัดสระเกศ มีประมาณ ๒,๐๐๐ รายการ

วัดมกุฏกษัตริยาราม มีประมาณ ๒,๐๐๐ รายการ

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) มีประมาณ ๑,๓๐๐ รายการ

วัดราชาธิวาส มีประมาณ ๑,๕๐๐ รายการ

วัดทองนพคุณ มีประมาณ ๑๓,๐๐๐ รายการ

กรณีศึกษาการอนุรักษ์จัดเก็บคัมภีร์ใบลานวัดบวรนิเวศวิหาร ปี พ.ศ. ๒๕๕๑ - ๒๕๕๒

การลงทะเบียนและจัดทำบัญชีคัมภีร์ใบลาน เป็นการดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับคัมภีร์ใบลานตามแหล่งเอกสารโบราณต่าง ๆ เพื่อจัดเก็บอนุรักษ์ให้เหมาะสม โดย นักภาษาโบราณ กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม

ในการสำรวจ เก็บรวบรวมข้อมูล อนุรักษ์ สงวนรักษา แยกประเภท จัดหมวดหมู่ ลงทะเบียน เอกสารโบราณประเภทคัมภีร์ใบลาน ของวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร ตั้งแต่วันที่ ๑๔ พฤษภาคม ๒๕๕๑ - ๒๘ สิงหาคม ๒๕๕๒ มีคณะสำรวจฯ จากสำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร มาปฏิบัติงาน โดยได้แบ่งการปฏิบัติงาน ออกเป็น ๓ ระยะ ดังนี้

ระยะที่ ๑ การดำเนินการทำความสะอาด คัดแยกคัมภีร์ใบลาน ประทับตราสัญลักษณ์วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร ขั้นตอนและวิธีการมีรายละเอียดการดำเนินงาน ดังนี้

๑. นำคัมภีร์ใบลานออกมาทำความสะอาด ตรวจสอบสภาพ เรียงอังกา (หน้าคัมภีร์ใบลาน) ใส่ปกหน้าปกหลัง เปลี่ยนสายสนองที่เปื่อยขาด หรือชำรุด พร้อมทั้งคัดแยกคัมภีร์ใบลานที่สมบูรณ์ คัมภีร์ใบลานไม่ชำรุด และคัมภีร์ใบลานชำรุด พลัดผูก ออกจากกัน

ภาพที่ ๖ คัมภีร์ใบลานที่นำออกมาทำความสะอาด ตรวจสอบสภาพฯ

ภาพที่ ๗ คัมภีร์ใบลานที่เจ้าหน้าที่ได้เปลี่ยนสายสนองใหม่เรียบร้อยแล้ว

ภาพที่ ๘ คัมภีร์ใบลานสมบูรณ์

ภาพที่ ๙ คัมภีร์ใบลานไม่เข้าชุด

ภาพที่ ๑๐ คัมภีร์ใบลานชำรุดพลัดผูก

๒. ประทับตราวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร บนใบปกหน้าด้านหลัง ซ้ายมือ

ภาพที่ ๑๑ เจ้าหน้าที่ประทับตราวัดบวรนิเวศวิหารบนคัมภีร์ใบลาน

๓. อ่านคัดแยกประเภทอักษร-ภาษา

คัดแยกประเภทอักษร เช่น อักษรขอม อักษรธรรมล้านนา อักษรธรรมอีสาน อักษรไทยน้อย อักษรมอญ อักษรพม่า อักษรสิงหล และอักษรไทย เป็นต้น คัดแยกประเภทภาษา เช่น ภาษาบาลี ภาษาไทยล้านนา ภาษาไทยอีสาน ภาษามอญ ภาษาพม่า และภาษาไทย เป็นต้น

ภาพที่ ๑๒ เจ้าหน้าที่อ่าน วิเคราะห์ แยกประเภทตัวอักษร

ระยะที่ ๒ อ่าน วิเคราะห์เนื้อเรื่อง หาชื่อแบบฉบับคัมภีร์ไบเบิล และลงทะเบียนคัมภีร์ไบเบิล ขั้นตอนและวิธีการ มีรายละเอียดการดำเนินงาน ดังนี้

๑. อ่านวิเคราะห์ เนื้อหาของคัมภีร์ไบเบิลตามหมวดหมู่คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่เป็นส่วน พระพุทธพจน์ (บาลี) อรรถกถา ภิกขา อนุภิกขา นวภิกขา โยชนา และคัมภีร์ เป็นต้น จากนั้นตามด้วยเนื้อหาเรื่อง ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา และเรื่องต่างๆ เช่น ตำราเวชศาสตร์ ตำราโหราศาสตร์ และไวยากรณ์ เป็นต้น

ภาพที่ ๑๓ เจ้าหน้าที่อ่าน วิเคราะห์ เนื้อหา เพื่อหาชื่อเรื่อง ในกรณีที่ไม่มีชื่อหน้าปก

๒. เมื่อได้ชื่อแบบฉบับคัมภีร์ไบเบิล นำมาจัดเข้าชุดตามลำดับชั้นความสำคัญของเนื้อหา และฉบับ ของคัมภีร์ไบเบิล พร้อมกับใส่ไม้ประทับให้เหมาะสมสวยงาม แล้วบันทึกข้อมูลรายละเอียด เช่น เลขที่ ชื่อเรื่อง ชื่อแบบฉบับ จำนวนคัมภีร์ จำนวนผูก อักษร ภาษา ฉบับ ไม้ประทับ ฉลาก ผ้าห่อ/สายสนอง ขนาดคัมภีร์ ไบเบิล ขนาดไม้ประทับ รวมถึงชื่อผู้แต่ง (ถ้าไม่มี ใช้ ม.ป.ต. ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง) ชื่อผู้สร้าง (ถ้าไม่มีใช้ ม.ป.ส. ไม่ปรากฏชื่อผู้สร้าง) ปีที่สร้าง (ถ้าไม่มี ใช้ ม.ป.ป. ไม่ปรากฏปีที่สร้าง) และหมายเหตุ (ข้อมูล รายละเอียดพิเศษเพิ่มเติม) เช่น ฉลาก ผ้าห่อคัมภีร์ หรือ บอกถึงความปรารถนาของผู้สร้างซึ่งอาจเป็น หลักฐานสำคัญในทางประวัติศาสตร์

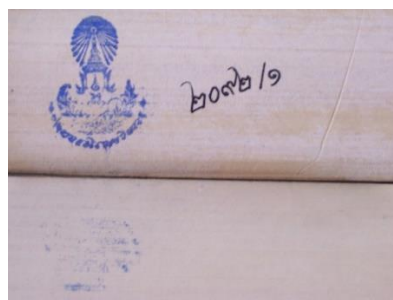
ภาพที่ ๑๔ จัดมัดคัมภีร์ใบลาน ใส่ไม้ประกบให้เหมาะสม เพื่อรักษาทรงของคัมภีร์

๓. ให้เลขทะเบียนตามหลักวิชาการ เขียนเลขประจำผูก โดยให้รายละเอียดเกี่ยวกับ มัดที่ เลขที่ ชื่อเรื่อง (ชื่อแบบฉบับการตั้งชื่อคัมภีร์ตามหลักเกณฑ์การจัดหมวดหมู่ และเรียกชื่อหนังสือประเภทตัวเขียน ทางพระพุทธศาสนา ตามที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ ได้จัดทำขึ้นเพื่อใช้ในการ จัดทำทะเบียนคัมภีร์ใบลานโดยเฉพาะ) ชื่อเรื่องตามที่ปรากฏที่หน้าปกคัมภีร์ บอกจำนวนคัมภีร์ (ผูก) บอก อักษร ภาษา ฉบับ (เช่น ฉบับทองทิพย์ ฉบับล่องชาด และฉบับลานดิบ เป็นต้น)

ภาพที่ ๑๕ ลงทะเบียนคัมภีร์ใบลานอักษรขอม และกรอกข้อมูลรายละเอียดเกี่ยวกับคัมภีร์ใบลาน

๔. เขียนป้ายหน้ามัด โดยใช้ใบลานเปล่า (ใบลานที่ยังไม่ได้จารข้อความ) เขียนรายละเอียดของ คัมภีร์ใบลาน ประกอบด้วย เลขที่ประจำมัด/เลขที่ประจำผูก ชื่อเรื่อง ชื่อแบบฉบับ อักษร ภาษา ฉบับ ไม้ประกบ จำนวนผูก เพื่อนำมามัดติดไว้กับห่อคัมภีร์ใบลานนั้น ๆ

ภาพที่ ๑๖ เขียนเลขที่ประจำผูกคัมภีร์ใบลาน และคัมภีร์ใบลานที่เขียนเลขประจำผูกเรียบร้อยแล้ว

ภาพที่ ๑๗ คัมภีร์ใบลานที่เขียนเลขประจำผูกเรียบร้อยแล้ว รอเขียนป้ายหน้ามัด

ระยะที่ ๓ ห่อมัด จัดเก็บ จัดทำบัญชีคัมภีร์ใบลาน ขึ้นตอนและวิธีการ มีรายละเอียดการดำเนินงาน ดังนี้

๑. ห่อ/มัดคัมภีร์ใบลาน ตามหลักวิชาการ โดยใช้เชือกเอ็นช่วงระยะ ๕ ช่วง แต่ละช่วงวนเชือก ๓ รอบ ทั้งนี้ เพื่อให้มีความหมายสอดคล้องกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา เช่น เลข ๕ หมายถึง ขึ้น ๕ (ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) และเลข ๓ หมายถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้น หรือบางครั้งก็มัดเป็น ๗ ช่วง (หมายถึง โพชฌงค์เจ็ด) เมื่อมัดคัมภีร์ครบทุกช่วงแล้ว ให้เหน็บปลายเชือกไว้โดยไม่ต้องผูกเชือก สำหรับวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานครนี้ คัมภีร์ใบลาน ขนาดมาตรฐาน จะวนช่วงระยะ ๕ ช่วง แต่ถ้าเป็นคัมภีร์ใบลาน ขนาดสั้น (ลานก้อม) จะวนระยะ ๓ ช่วง

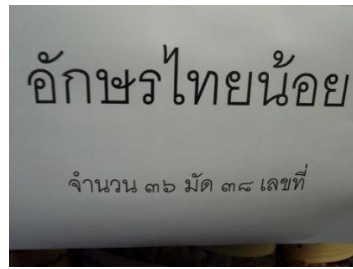
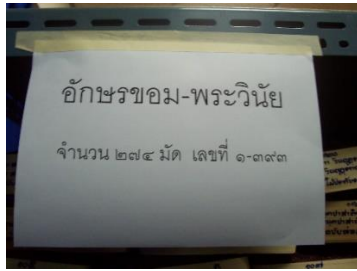

ภาพที่ ๑๘ เจ้าหน้าที่ห่อ/มัดคัมภีร์ใบลาน

๒. จัดเก็บคัมภีร์ใบลานที่ดำเนินการลงทะเบียนตามหลักวิชาการเรียบร้อยแล้ว เข้าชั้นที่จัดเตรียมไว้ ณ ตึก ส.ว. ชั้น ๔ วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร เพื่อเตรียมขนย้ายกลับเข้าสู่พระธรรมที่เตรียมไว้ในหอพระไตรปิฎก

ภาพที่ ๑๙ จัดเก็บคัมภีร์ใบลานเข้าชั้นหลักที่เตรียมไว้ภายในชั้น ๔ ตึก ส.ว.

ภาพที่ ๒๐ ติดป้ายบอกรายละเอียดของคัมภีร์ใบลานที่ลงทะเบียนเรียบร้อยแล้ว

ภาพที่ ๒๑ คัมภีร์ใบลานที่ดำเนินการลงทะเบียนเรียบร้อยแล้ว จัดเก็บภายในชั้นที่เตรียมไว้

๓. นำแบบบันทึกรายละเอียดมาจัดพิมพ์เป็นบัญชีคัมภีร์ใบลานวัดบวรนิเวศวิหารตามบันทึกข้อมูลรายละเอียด

ภาพที่ ๒๒ ผู้ช่วยเจ้าหน้าที่ดำเนินการพิมพ์บัญชีคัมภีร์ใบลานตามทะเบียน

๔. ตรวจพิสูจน์อักษรบัญชีคัมภีร์ใบลาน จัดทำคำชี้แจง และสรุปการดำเนินงานลงทะเบียนและจัดทำบัญชีคัมภีร์ใบลาน วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ ๒๓ ตรวจพิสูจน์อักษร แก้ไขให้ถูกต้อง เพื่อจัดทำรูปเล่มที่สมบูรณ์

อธิบายรายละเอียดบัญญัติคัมภีร์ใบลานวัดบวรนิเวศวิหาร

จากบัญญัติคัมภีร์ใบลานจะประกอบไปด้วยข้อมูลต่าง ๆ ดังนี้

๑. มัดที่ หมายถึง เลขที่มัดที่จัดเป็นระบบห่อ/มัด
๒. เลขที่/ชื่อเรื่อง
 - เลขที่ หมายถึง เลขที่ประจำผูกคัมภีร์ใบลาน ซึ่งมัดหนึ่งอาจจะมีเลขที่เดียวหรือหลายเลขที่ก็ได้ ขึ้นอยู่กับหมวดหมู่ และขนาดของมัด โดยทั่วไปเพื่อความสะดวกในการเขียนป้าย ไม่ควรเกิน ๑๐ เลขที่
 - เรื่อง หมายถึง ชื่อแบบฉบับคัมภีร์ใบลานตามหลักวิชาการ และชื่อเรื่องหน้าปก โดยชื่อเรื่องหน้าปกจะใส่วงเล็บไว้ อาจจะตรงกับชื่อแบบฉบับหรือไม่ตรงก็ได้ แต่ถ้าไม่มีชื่อหน้าปกจะต้องอ่าน วิเคราะห์เนื้อหา และใส่ชื่อหน้าปกเช่นเดียวกับชื่อแบบฉบับ
๓. ตู้นี้ หมายถึง หมายเลขตู้พระธรรมซึ่งได้จัดเก็บไว้เดิม ส่วนคัมภีร์ใบลานที่จะจัดเก็บภายในตู้พระธรรมหลังจากดำเนินการลงทะเบียนแล้วนี้จะบันทึกเลขตู้นี้ใหม่ไว้ที่หมายเหตุ
๔. จำนวนคัมภีร์/ผูก
 - จำนวนคัมภีร์ หมายถึง ปริมาณของคัมภีร์ซึ่งอาจจะมีมากกว่า ๑ ก็ได้ แต่ส่วนใหญ่จะจัดไว้ ๑ คัมภีร์ ต่อ ๑ เลขที่
 - จำนวนผูก หมายถึง จำนวนผูกที่จัดในมัด ซึ่งคัมภีร์เรื่องหนึ่ง ๆ อาจจะมีผูกเดียวหรือหลายผูกก็ได้
๕. อักษร หมายถึง อักษรที่ปรากฏในคัมภีร์ใบลาน เช่น อักษรขอม อักษรธรรมล้านนา อักษรไทย เป็นต้น อักษรที่พบที่วัดบวรนิเวศวิหาร ได้แก่ อักษรขอม อักษรธรรมล้านนา อักษรธรรมอีสาน อักษรไทยน้อย อักษรมอญ อักษรพม่า อักษรสิงหล และอักษรไทย
๖. ภาษา หมายถึง ภาษาที่ใช้ในคัมภีร์ใบลานที่พบส่วนใหญ่จะมีภาษาบาลี เป็นหลัก ภาษาที่พบมาก เช่น ภาษาบาลี ภาษาไทย ภาษาไทยอีสาน ภาษาไทยล้านนา เป็นต้น ภาษาที่พบที่วัดบวรนิเวศวิหาร ส่วนใหญ่ ได้แก่ ภาษาบาลี
๖. เส้น หมายถึง เส้นที่ปรากฏในคัมภีร์ใบลาน เช่น จาร คือ การบันทึกโดยวิธีใช้เหล็กแหลมทำให้เป็นร่องรอย แล้วลงด้วยสี หรือ หมึก ให้ร่องรอยนั้นปรากฏ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมี เส้นหมึก เส้นดินสอ เป็นต้น
๗. ฉบับ หมายถึง การกำหนดชุดของคัมภีร์ ซึ่งแต่ละชุดจะมีขนาด และฉบับไม่เท่ากัน สำหรับรายละเอียด ฉบับส่วนใหญ่ที่พบที่วัดบวรนิเวศวิหาร ดังนี้

- ฉบับชาติทิบ ขอบคัมภีร์ จะทาด้วยชาติ (สีแดง) ทั้งหมด
- ฉบับทองทิบ ขอบคัมภีร์จะทาด้วยทองทั้งหมด
- ฉบับรักทิบ ขอบคัมภีร์จะทาด้วยรัก (สีดำ) ทั้งหมด
- ฉบับล่องชาติ ขอบคัมภีร์จะทาด้วยทอง แล้วใช้ชาติ คาดระหว่างสีทอง
- ฉบับล่องชาติข้างลาย ขอบคัมภีร์จะทาด้วยทองแล้วเขียนลายด้วยชาติ ที่วิจิตรและงดงาม
- ฉบับล่องรัก ขอบคัมภีร์จะทาด้วยทอง แล้วใช้รัก คาดระหว่างสีทอง
- ฉบับลานดิบ ขอบคัมภีร์จะไม่ตกแต่งด้วยวัสดุใด ๆ แสดงเนื้อแท้ของ ลานนั้น ๆ

๘. ไม่ประทับ

หมายถึง ไม่ประทับที่ใช้ประกบคัมภีร์ใบลานให้เป็นชุด ทำให้คัมภีร์ใบลาน มีความคงทนและสะดวกในการห่อ/มัด ไม่ประทับที่พบที่วัดบวรนิเวศวิหาร ดังนี้

- ไม่ประทับธรรมดา ไม่ตกแต่ง
- ไม่ประทับธรรมดาทาสี ทารัก ทาทอง
- ไม่ประทับธรรมดาเขียนลายไทย
- ไม่ประทับลายรดน้ำดำ
- ไม่ประทับลายรดน้ำแดง
- ไม่ประทับลายกำมะลอ

๙. ฉลาก

หมายถึง ป้ายบอกชื่อเรื่อง และจำนวนผูกของคัมภีร์ใบลานชุดนั้น ๆ ตั้งแต่เริ่มสร้างคัมภีร์ใบลาน ฉลากที่พบที่วัดบวรนิเวศวิหาร ได้แก่ ฉลาก งาช้าง ฉลากผ้าทอ และฉลากใบลาน

๑๐. ผ้าห่อ

ผ้าห่อคัมภีร์ ใช้สำหรับป้องกันไม่ให้คัมภีร์ใบลานชำรุด ฉีกขาด หรือ สกปรกได้ง่าย ผ้าห่อคัมภีร์ใบลานนี้เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดกว้างยาว กว่ามัดคัมภีร์ใบลานประมาณ ๒-๓ เท่า มีหลายชนิดด้วยกัน มีทั้งผ้า ธรรมดา ผ้าทอยกดอก ผ้าทอยกดิน ผ้าไหม และผ้าฝ้าย เป็นต้น ที่พบที่วัด บวรนิเวศวิหารส่วนใหญ่เป็นผ้าทอยกดอก ส่วนผ้าทอยกดินมีจำนวนน้อย หนึ่ง ผ้าห่อคัมภีร์ใบลานของวัดบวรนิเวศวิหารนี้มีจำนวนมาก แต่ส่วนใหญ่อยู่ในสภาพชำรุด ดังนั้น ในการดำเนินการลงทะเบียนครั้งนี้ วัดบวร นิเวศวิหาร จึงได้จัดทำผ้าห่อคัมภีร์ขึ้นใหม่เป็นผ้าไหมทอ ดังนี้

- สีแดง ใช้กับ พระวินัย
- สีน้ำเงิน ใช้กับ พระสูตร
- สีทอง ใช้กับ พระอภิธรรม

ส่วนคัมภีร์อื่น ๆ นั้นได้คัดเลือกผ้าห่อคัมภีร์ใบลานที่สภาพดีนำกลับมาใช้ใหม่

๑๑. ขนาด จะวัดขนาดเป็นเซนติเมตรทั้งทางด้านความกว้าง ความยาว และความหนา (กว้าง x ยาว x หนา) ทั้งของคัมภีร์ใบลานและไม้ประกอบ
๑๒. ผู้แต่ง/ผู้สร้าง/ปีที่สร้าง/บรรทัด
- ผู้แต่ง/ผู้สร้าง/ปีที่สร้าง ดังนี้
ชื่อผู้แต่ง (ถ้าไม่มี ใช้ ม.ป.ต. ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง)
ชื่อผู้สร้าง (ถ้าไม่มีใช้ ม.ป.ส. ไม่ปรากฏชื่อผู้สร้าง)
ปีที่สร้าง (ถ้าไม่มีใช้ ม.ป.ป. ไม่ปรากฏปีที่สร้าง)
 - บรรทัด ได้แก่ จำนวนบรรทัดที่ปรากฏในคัมภีร์ใบลาน สำหรับอักษรขอม อยู่ระหว่าง ๓-๕ บรรทัด โดยมาตรฐานจะใช้จาร จำนวน ๕ บรรทัด
๑๓. หมายเหตุ หมายถึง ใช้บันทึกข้อมูลรายละเอียดเพิ่มเติมพิเศษ หรือบอกถึงความปรารถนาของผู้สร้างซึ่งอาจเป็นหลักฐานสำคัญในทางประวัติศาสตร์ได้

บทสรุป

วัดในกรุงเทพฯ และจังหวัดต่าง ๆ ในพื้นที่ภาคกลางที่กล่าวมาทั้งหมด ได้รับการจัดระบบคัมภีร์ใบลานตามมาตรฐานการทำทะเบียนของสำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร เป็นมาตรฐานเดียวกันทุกวัด โดยการให้เลขที่ทะเบียนคัมภีร์ใบลานเพื่อการสืบค้นอย่างเป็นวิชาการ ตามหมวดหมู่พระไตรปิฎก ได้แก่ พระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม แยกแขนงลงในชั้นความสำคัญของคัมภีร์ ตั้งแต่ชั้นพระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา อนุฎีกา โยชนา คัมภีร์ สัททวิเสส เป็นต้น บัญชีเริ่มต้นตั้งแต่เลขที่ ๑ จนถึงเลขที่สุดท้ายของวัดนั้น ๆ ประทับตราวัดเป็นเครื่องแสดงความเป็นเจ้าของ ห่อ มัด และจัดเก็บในตู้พระธรรมอย่างเป็นระเบียบเรียงตามลำดับเลขที่ เพื่อการสืบค้นได้ง่าย หายรู้ และดูงามตา พร้อมทั้งจัดพิมพ์บัญชีคัมภีร์ใบลานของวัดเพื่อการตรวจสอบและสืบค้น อย่างรวดเร็วและตรงตามเป็นจริง

ภาพที่ ๒๔ การอนุรักษ์จัดเก็บชั้นปฐมภูมิยังจำเป็นต้องมุ่งมั่นดำเนินการต่อไป

การอนุรักษ์จัดเก็บคัมภีร์ใบลานตามกระบวนการทางวิชาการดังกล่าวมานั้น เป็นเพียงการรวบรวมทรัพยากรสารสนเทศที่นักวิชาการปฏิบัติงานในภาคสนาม เพื่อให้ได้มาซึ่งฐานข้อมูลเบื้องต้นและใช้ประโยชน์จากข้อมูลองค์ความรู้ในขอบเขตจำกัดเท่านั้น แต่การเชื่อมต่อฐานข้อมูลดิจิทัลในระดับองค์กร ระดับประเทศ และระดับสากล รวมทั้งการอนุรักษ์จัดเก็บคัมภีร์ใบลานของแต่ละองค์กรในมาตรฐานทาง

วิชาการเดียวกันนั้น เป็นเรื่องท้าทายต่อนักวิชาการรุ่นใหม่ที่จะสร้างมาตรฐานสากลร่วมกันอันจะเป็นประโยชน์ต่อสาธารณชนอย่างสูงสุด และมืองค์กรกลางทำหน้าที่ในการเชื่อมต่อข้อมูลจากแหล่งเรียนรู้ เอกสารโบราณเข้าด้วยกันซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างรอบด้าน อันประกอบด้วยประโยชน์ทาง วิชาการอย่างกว้างขวางต่อมวลมนุษย โดยทุกคนมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของมรดกภูมิปัญญาของบรรพชน สิ่งนี้ เป็นการมองสู่นาคตอันสวยงามแห่งคัมภีร์ไบเบิลานที่ทรงคุณค่า อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ยังคงต้องดำเนินต่อไป อย่างสม่ำเสมออาจหยุดได้ไม่ว่าอนาคตจะเป็นอย่างไรคือการอนุรักษ์จัดเก็บชั้นปฐมภูมิ เพื่อชะลอต่อการ เสื่อมสลายไปตามกาลเวลาให้ได้มากที่สุดนั่นเอง

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. **คู่มือปฏิบัติงานอาสาสมัครท้องถิ่นในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรม (อส.มศ.).** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: ปิยอนด์พับลิชชิง, ๒๕๖๕.
- **แนวทางและหลักสูตรการอบรมอาสาสมัครท้องถิ่นในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรม (อส.มศ.).** กรุงเทพฯ: สำนักงานพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๖๓.
- วัฒนา พึ่งชื่น. “พระไตรปิฎกฉบับพิมพ์อักษรไทยครั้งแรกของโลก.” **นิตยสารศิลปากร.** ๖๓, ๑ (มกราคม-กุมภาพันธ์ ๒๕๖๓): ๑๗-๒๙.
- สำนักหอสมุดแห่งชาติ. **คู่มือปฏิบัติงานเกี่ยวกับเอกสารโบราณ.** กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๕๘.
- **คู่มือสำรวจ จัดหา รวบรวม ทรัพยากรสารสนเทศ เอกสารโบราณประเภทคัมภีร์ไบเบิลานและ หนังสือสมุดไทย.** สมุทรปราการ: เอส.บี.เค.การพิมพ์, ๒๕๖๓.
- **บัญชีคัมภีร์ไบเบิลานวัดบวรนิเวศวิหาร.** กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๕๒.